

УДК 347.961

ОРГАНИ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

NOTARIES IN UKRAINE: SOME ASPECTS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS

Чижмар К.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Сформульовано характеристику нотаріату як специфічного інституту в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. З'ясовано поняття «конституційно-правовий статус нотаріату». Висвітлено специфічні складові елементи конституційно-правового статусу нотаріату.

Ключові слова: нотаріат, нотаріальна діяльність, механізм захисту прав і свобод людини та громадянина.

Сформулирована характеристика нотариата как специфического института в механизме защиты прав и свобод человека и гражданина. Определено понятие «конституционно-правовой статус нотариата». Освещены специфические составные элементы конституционно-правового статуса нотариата.

Ключевые слова: нотариат, нотариальная деятельность, механизм защиты прав и свобод человека и гражданина.

Formulated characterization of notaries as a specific institution in the mechanism of protection of the rights and freedoms of human and citizen. It was found the concept of “constitutional and legal status of notaries”. Deals with specific components of the constitutional and legal status of notaries.

Key words: notaries, notary activities, constitutional and legal notary, mechanism of protection of the rights and freedoms of human and citizen.

Постановка проблеми. Інститут сучасного українського нотаріату має свою тривалу й складну історію, яка дає певне уявлення про пріоритети розвитку та становлення в дер-

жаві цього важливого та, на нашу думку, надзвичайно необхідного правового інструменту регулювання різноманітних правових відносин, а також різних сфер і галузей життя

суспільства. Крім цього, досить актуальною з урахуванням глибоких економічних і соціальних реформ у нашій державі, а також нових і прогресивних явищ і тенденцій у розвитку системи нотаріату є проблема вдосконалення його правового статусу на основі вітчизняного конституційного законодавства, його принципів і норм.

Правовий статус як одна з найважливіших юридичних категорій нерозривно зв'язаний із соціальною структурою суспільства, політичними характеристиками державності, рівнем правової свідомості суспільства та станом правопорядку. Демократизація сучасного суспільного життя зумовлює реалізацію ідеї правової державності, правового демократичного суспільства та відповідний напрям діяльності правоохоронних органів та інститутів держави. Загалом державні органи як провідники державної влади створюються з метою вирішення життєво важливих проблем та функціонують у межах визначених законодавством повноважень, що в результаті впливає на реалізацію основних прав і свобод людини в правовій державі [1, с. 28].

Феномен правової держави, за влучним твердженням С. Глуценка, розглядається як реальне втілення конституційної державності, в основі якої лежить прагнення захистити людину від державного терору,

штучної опіки з боку органів влади, гарантування індивідуальної свободи особи та її основних прав. Тому важливим залишається питання визначення конституційно-правового статусу державного органу, поняття якого почало вживатися в XIX ст. з поширенням учення про державу як засіб здійснення влади, що належить народу. У такому контексті істотним є не місце органу в ієрархії, а зміст його повноважень та особливості компетенційних зв'язків з іншими органами [1, с. 28].

Виходячи з вищенаведеного, **мета статті** – встановити теоретико-правові підходи щодо поняття та змісту категорії «конституційно-правовий статус нотаріату».

Теоретичною базою нашого дослідження стали наукові монографії та статті сучасних вітчизняних і зарубіжних правознавців як у галузі проблем організації й функціонування інституту нотаріату, здійснення ним своєї професійної діяльності, так і з питань забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу. Зокрема, це роботи В. Авер'янова, І. Безклубого, Д. Белова, Ю. Бисаги, Н. Кузнєцової, П. Косянчука, Я. Ленгер, М. Оніщенко, Н. Матузова, А. Малько, П. Рабіновича, В. Середюк, І. Табаріна, В. Федоренка. Серед праць, що торкаються безпосередньо інституту нотаріату та

нотаріальної діяльності, можна назвати також роботи В. Бранкової, С. Гусарева, Л. Грудциної, А. Кулика, І. Москаленко, Л. Радзієвської, С. Пасічник, С. Фурси, І. Черемних, В. Яркова та інших.

Виклад основного матеріалу.

Разом із тим нотаріат не входить структурно до жодної з гілок державної влади й не є організаційно державним органом. Проте в окремих випадках інститут нотаріату та його представники *ipso jure* мають право за спеціальним дорученням держави здійснювати окремі функції держави. Таким чином, нотаріат являє собою недержавний інститут, якому відповідно до законодавства України делеговано окремі повноваження держави щодо здійснення однієї з найважливіших державних функцій – захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб. Інакше кажучи, нотаріат наділений повноваженнями державно-владного характеру та своєю діяльністю реалізує публічну владу держави. Тобто в процесі виконання делегованих державних функцій нотаріат прирівнюється за конституційно-правовим статусом до органів держави.

Ipso facto конструктивне розв'язання теоретичної проблеми конституційно-правового статусу інституту нотаріату передбачає визначення цього поняття, виявлення сутності та змісту цієї

юридичної категорії, а також його структури. Вирішення поставлених завдань дозволить сформувати концепції конституційно-правового статусу інституту нотаріату, що може стати теоретико-методологічним підґрунтям для подальшої конституційної правотворчості та правозастосовної діяльності з метою нормативно- та організаційно-правового вдосконалення конституційно-правового статусу.

Для того щоб безпосередньо приступити до аналізу поняття «конституційно-правовий статус інституту нотаріату», логічно спочатку розкрити сутність більш загальних правових категорій. Характеристика конституційно-правового статусу інституту нотаріату передбачає необхідність відмежування зазначеного поняття від суміжних категорій: «статус суб'єкта права», «правовий статус», «конституційний статус», «конституційно-правовий статус», «правове положення», «правове становище». Так, наприклад, за вдалим твердженням З. Макарової, власне юридична категорія «конституційно-правовий статус» дозволяє встановити місце тієї чи іншої інституції в системі розподілу влади, показати всю багатогранність взаємозв'язків між цією інституцією та іншими владними установами [2, с. 2].

З урахуванням вищесказаного можна побачити, яке значення має

для нас визначення правового статусу нотаріату в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина. Однак категорія «правовий статус нотаріату» нині є однією з малодосліджених і неоднозначних у сучасному конституційному праві, тому під час аналізу цього поняття вважаємо за необхідне звернутися до теоретичних праць учених, які досліджували таку загальну категорію, як «правовий статус».

Серед учених-теоретиків права та конституціоналістів немає єдиної точки зору як щодо розуміння поняття «правовий статус», так і щодо його складових (*sub judice*). Так, зокрема, слово «статус» у перекладі з латинської мови означає положення, стан чого-небудь або будь-кого: «статус людини», «статус особи», «статус громадянина», «статус органу» [3, с. 578]. У тлумачних словниках статус визначається як «...правове становище осіб або організацій, установ тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків» [3, с. 572].

Поняття «статус» є одним із базових у юридичній науці, оскільки дозволяє визначити місце суб'єктів права в системі суспільних відносин, їх права й обов'язки щодо інших суб'єктів. Статус у консти-

туційному праві має декілька виражень залежно від ролі, яку він грає у визначенні та фіксуванні положення учасників конституційно-правових відносин і підходів до його характеристик. Проте в будь-якому своєму прояві конституційно-правовий статус має якості стійкості, відносної стабільності, внутрішньої узгодженості та системного значення [4, с. 152].

У науці конституційного права статус – це теоретична конструкція, яка поєднує в собі нормативні характеристики, теоретичні уявлення та практику реалізації правових установ [5, с. 11]. Термін «статус» широко використовується як у законодавстві, так і в спеціальній юридичній літературі [4, с. 15, 22–25, 171–194].

Вітчизняні й зарубіжні вчені-правники (А. Лебедев, М. Матузов, О. Совгиря, Ю. Тодика, Н. Шукліна та інші) вважають, що категорії «правовий статус» і «правове положення» є тотожними. На підтвердження цієї тези, наприклад, А. Лебедев відзначає, що категорії «статус» і «правове положення» є не просто синонімами, а й мають однакове змістовне наповнення, оскільки вони визначають місце, положення, стан, а не конкретне правовідношення [6, с. 28]. Поняття «правовий статус» і «правове положення», на думку В. Костюка, ототожнюються, а правовий статус розуміється насамперед як

правове положення суб'єкта права щодо інших суб'єктів права, з якими він може вступати в правове спілкування [7, с. 16]. Тому в юридичній науковій літературі ми досить часто спостерігаємо визначення правового статусу через поняття «правове положення» [5, с. 15].

Для характеристики органів державної влади прийнято визначати правовий статус через компетенцію. Проте в цьому випадку можна вести мову про «статус» лише у вузькому значенні цього слова. Такий підхід є досить обмеженим, таким, що не розкриває сутності того чи іншого суб'єкта правових відносин [8, с. 5]. Саме тому, на нашу думку, необхідно розглядати питання про статус у широкому значенні – як сукупність елементів, що характеризують, зокрема, і нотаріат як правоохоронний інститут.

А. Сирота у свою чергу підкреслює, що, незважаючи на різні підходи до визначення цього явища, а також різницю в поглядах на поняття цього юридичного феномена, усі автори єдині в тому, що правовий статус будь-якого суб'єкта правових відносин є відображенням і закріпленням у праві його реального, фактичного становища в системі суспільних відносин» [9, с. 109].

Таким чином, на підставі вищенаведеного можна дійти висновку, що, по-перше, поняття правовий статус є явищем складним і багато-

гранним; по-друге, визначити, яке з понять «правовий статус» чи «правове положення» є ширшим, а яке є вузьким, складно, оскільки більшість учених-правників вважають їх синонімами (ми також дотримуємося цієї думки). Адже якщо використовувати ці поняття як такі, що відрізняються за змістом і значенням, виникатимуть проблеми під час розуміння тих чи інших відносин.

З нашої точки зору, наповнення понять «правовий статус», «правове положення» та «правове становище» різним змістом є штучним, частково обумовленим різними перекладами слова «статус». Що найголовніше, це не має практичного застосування у вигляді правового закріплення розмежування таких понять або доцільності, обумовленої практичними потребами. Саме тому, безперечно, окремого висвітлення потребує як сама категорія, так і її складові, що не тільки наповнюють зміст конституційно-правового статусу, а й дозволяють виявити всі сторони функціонування такої інституції, як нотаріат [10, с. 27].

Конституційний статус суб'єкта правових відносин визначається нормативними характеристиками, закріпленими в Конституції України, для суб'єктів правовідносин одного роду (виду) він є загальним. Конституційно-правовий статус є ширшим за змістом за конституційний і включає в себе характеристики,

подані, крім Конституції України, у нормах інших джерел конституційного права. Цей вид статусу враховує видові особливості суб'єктів правовідносин одного роду (виду) і в цьому значенні є синонімом спеціального правового статусу. Отже, правовий статус характеризується найбільшою широтою параметрів, визначеною джерелами різних галузей права [11, с. 8].

Для того щоб більш повно визначити поняття конституційно-правового статусу нотаріату, насамперед необхідно враховувати перелік його складових елементів. При цьому найбільш проблемним завжди було та є визначення елементного складу правового статусу суб'єкта будь-яких відносин, зокрема і конституційно-правових. На сьогодні серед науковців досі немає єдиної думки, як і єдиного визначення самого поняття статусу.

Якщо вдатися до більш детальної характеристики, то саме слово елемент (від латинської *elementum* – первісна, складова речовина) – складова будь-чого цілого [12, с. 245]. Вважаємо, що варто погодитися з думкою О. Музичук, що під елементами правового статусу необхідно розуміти його складові, які в сукупності складають змістовну правову (юридичну) характеристику суб'єкта правовідносин, вказують на його специфіку, відмінність від інших суб'єктів [13].

Слушно зазначає С. Чикурлій про те, що передусім необхідно зазначити, що більшість авторів, як теоретиків права, так і конституціоналістів, приділяють увагу у своїх дослідженнях переважно аналізу структури правового статусу індивіда, тоді як структура правового статусу правоохоронного органу розглядається менше [14, с. 15]. Однак деякі спільні риси вказаних правових статусів дозволяють говорити про цінність досліджень структури правового статусу індивіда для аналізу особливостей структури конституційно-правового статусу нотаріату.

Аналізуючи поняття «статус», Н. Богданова вказує на те, що в науці конституційного права воно визначено як теоретична конструкція, яка поєднує в собі нормативні характеристики, теоретичні уявлення та практику реалізації правових установ [5, с. 9]. Проте в будь-якому своєму прояві статус має якості стійкості, відносної стабільності, внутрішньої узгодженості та системного значення. Перераховані основні характеристики мають свої особливості, на які необхідно звернути увагу.

Так, стійкість статусу з точки зору конституційного права уявляється як його формалізація у вигляді сукупності конституційно-правових норм. Щодо нормативної формалізації, то цим шляхом забезпечується відносна

стабільність змісту врегульованих відповідними приписами відносин. При цьому обов'язково має бути врахований той факт, що різноманітність таких відносин зумовлює багатоаспектність реалізації тих можливостей, що базисно закладаються в межах конституційно-правового статусу з одночасним допущенням певних змін, які не впливають на його сутнісні характеристики.

Це дає підстави стверджувати, що стійкість і відносна стабільність зумовлюють статичність конституційно-правового статусу. Говорячи про внутрішню узгодженість, потрібно акцентувати увагу на ній як на якісному показнику такого статусу того чи іншого суб'єкта, що виявляється у взаємозв'язку та взаємозалежності окремих його елементів. Стосовно системного значення вказаної правової категорії, то ця характеристика спрямовує його назовні, тобто наближує до інших статусів відповідного рівня, а також до різних суб'єктів конституційно-правових відносин за допомогою визначених зв'язків [1, с. 30].

Таким чином, ми можемо вести мову про співвідношення понять «статус нотаріату» та «інститут нотаріату». Із цього приводу актуальною є позиція, відповідно до якої в такому співвідношенні можливим є сприйняття поняття «статус нотаріату» ширше, ніж «інститут нотаріату», оскільки перше з них включає

в себе зміст низки інститутів: інститут призначення, інститут відповідальності, інститут повноважень, тобто кожен із наведених інститутів відображає окрему сторону характеристики соціально-політичної ролі та правової природи нотаріату, тому, виходячи із цього, може бути поділений на підінститути (субінститути) [5, с. 13].

У низці інших наукових праць на досліджувану тематику звертається увага на те, що зазначені поняття як самостійні не виокремлюються, тому питання про їх співвідношення взагалі не може бути предметом наукового обговорення. Так, зокрема, Ю. Тихомиров висловлює позицію, яка обґрунтовується тим, що поняття «статус» застосовується до об'єктів конституційно-правових відносин (статус влади, статус державного органу, статус власності), поняття «інститут» використовується для всебічного аналізу суб'єктів зазначених відносин (наприклад, інститут держави, інститут державної служби, інститут власності) [15, с. 331]. На думку Ю. Дмитрієва, «інститут» характеризується як більш широке поняття, ніж «статус», оскільки друге є складовою першого, а зміст статусу автором зводиться до функцій і повноважень [16, с. 14].

Разом із тим, вважаємо, говорячи про співвідношення понять «статус нотаріату» та «інститут нотаріату»,

необхідно мати на увазі, що статус – це статика (виходячи з його стійкості й відносної стабільності), а інститут є його динамічним втіленням. Саме тому в подальшому будемо застосовувати категорію «конституційно-правовий статус нотаріату».

Для того щоб більш глибоко зрозуміти сутність конституційно-правового статусу нотаріату, необхідно охарактеризувати його основні елементи.

На наше переконання, елемент правового статусу нотаріату – його конституційно-правовий статус, що у свою чергу є багатоелементною категорією, яка включає конституційний статус, тобто статус, визначений тільки нормами Основного Закону, а також елементи правового статусу інституту нотаріату, визначені нормами інших джерел конституційного права.

Правовий статус нотаріату варто характеризувати як правовий статус недержавного інституту, якому відповідно до законодавства України делеговані окремі повноваження держави щодо здійснення захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Інакше кажучи, нотаріат наділений повноваженнями державно-владного органу у сфері публічного права, що є похідним від повноважень держави в цілому та має комплексний характер, тобто встановлений нормами кількох галузей права.

Категорія «конституційно-правовий статус нотаріату», за твердженням А. Сироти, є способом узагальненням та систематизації правових норм про нього й дозволяє сформувати конструкцію (модель), що включає правові норми, практику їх реалізації та положення доктрини стосовно зазначеного суб'єкта [9, с. 109].

У юридичній науковій літературі з теорії права поширеною є позиція, згідно з якою юридична конструкція правового статусу суб'єкта права включає правосуб'єктність, яка характеризується єдністю певних складових (правоздатність, дієздатність); систему прав, обов'язків і законних інтересів; систему гарантій прав та обов'язків суб'єктів права; юридичну відповідальність [17, с. 3–4, 9].

Потрібно підкреслити, що в правовідносинах, які виникають унаслідок здійснення тих чи інших нотаріальних дій, праводієздатним суб'єктом зазвичай виступає саме нотаріус, а не нотаріальна контора. На нотаріуса законом покладаються права й обов'язки, нотаріус володіє деліктоздатністю. Статус нотаріуса юридично виражається в його правах, обов'язках, гарантіях і відповідальності. Усі зазначені обставини вимагають самостійного дослідження проблематики конституційно-правового статусу інституту нотаріату в сучасних умовах.

Висновки. Таким чином, вважаємо, сучасне дослідження конституційно-правового статусу нотаріату в Україні має базуватися на «статусному» підході, оскільки набір елементів, що утворюють конституційно-правовий статус нотаріату, у цілому не є дискусійним. Більше того, саме «статусний» підхід покладено в основу структури чинного Закону України «Про нотаріат». При цьому треба дослідити механізм і проблеми реалізації норм, що закріплюють складові конституційно-правового статусу нотаріату України, а також його взаємодію з іншими елементами конституційної системи, які найбільш суттєво впливають на діяльність інституту нотаріату в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина, а також на які зазначений орган здійснює вплив. Дослідження сукупності вказаних обставин дозволяє сформулювати реальне уявлення про конституційно-правовий статус нотаріату та його місце у вітчизняній конституційній системі.

Говорячи про співвідношення понять «статус нотаріату» та «інститут нотаріату», необхідно мати на увазі, що статус – це статика (виходячи з його стійкості й відносної стабільності), а інститут є його динамічним втіленням. Саме тому більш доцільно застосовувати категорію «конституційно-правовий статус нотаріату».

Конституційно-правовий статус нотаріату треба характеризувати як встановлене й закріплене нормами конституційного права положення нотаріату як недержавного інституту, якому відповідно до законодавства України делеговані окремі повноваження держави щодо здійснення захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб, обумовлене соціально-політичною сутністю суспільства, взаємовідносинами з іншими суб'єктами конституційного права, який характеризується особливостями його правосуб'єктності, прав і свобод та обов'язків, гарантій діяльності, а також відповідальністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глущенко С. До питання про конституційно-правовий статус державного органу / С. Глущенко // Адвокат. – 2012. – № 6(141). – С. 28–33.
2. Макарова З. Зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України / З. Макарова // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 12. – С. 1–8.
3. Большой юридический словарь / под ред. А. Сухарева и др. – Х. : Инфра-М, 1999. – 790 с.
4. Воеводин Л. Юридический статус личности в России / Л. Воеводин. – М. : Инфра-М, 1997. – 304 с.

5. Богданова Н. Категория статуса в конституционном праве / Н. Богданова // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». – 1998. – № 3. – С. 3–20.
6. Лебедев А. Статус субъекта Российской Федерации (основы концепции, конституционная модель, практика) / А. Лебедев. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1999. – 197 с.
7. Костюк В. Проблеми визначення правосуб'єктності у загальній теорії права / В. Костюк // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 14–19.
8. Манюхин В. Советская государственная служба / В. Манюхин. – М. : Юридическая литература, 1966. – 124 с.
9. Сирота А. Деякі проблеми удосконалення правового статусу органів державного управління / А. Сирота // Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні : матеріали доп. і тези виступ. наук. конф. (м. Чернівці, 4–5 травня 1995 р.). – Чернівці : Рута, 1995. – Вип. 2. – С. 108–110.
10. Лукьянова Е. Теория процессуального права / Е. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 411 с.
11. Дамдинов Б. Теоретические проблемы правового статуса субъекта Российской Федерации / Б. Дамдинов // Сибирский юридический вестник. – 2002. – № 3. – С. 6–10.
12. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1974. – 565 с.
13. Музичук О. Уточнення сутності категорії «правовий статус» суб'єкта адміністративно-правових відносин та його елементного складу / О. Музичук // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 316–321. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2008-1/08tomies.pdf>.
14. Чикурлій С. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / С. Чикурлій ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – 20 с.
15. Тихомиров Ю. Публичное право : [учебник] / Ю. Тихомиров. – М. : Изд-во БЕК, 1995. – 339 с.
16. Правовой статус Президента Российской Федерации : [учебное пособие] / [Ю. Дмитриев, А. Журавлев, В. Комарова, А. Султанов] ; под общ. ред. Ю. Дмитриева. – М. : Манускрипт, 1997. – 538 с.
17. Окунів І. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. Окунів ; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2010. – 20 с.
18. Бисага Ю. Міжнародні механізми захисту прав та свобод людини і громадянина : [навчальний посібник] / Ю. Бисага, М. Палінчак, Д. Белов, М. Данканич. – Ужгород : Ліра, 2003. – 255 с.
19. Бисага Ю. Національний механізм захисту прав та свобод людини і громадянина : [навчальний посібник] / Ю. Бисага, М. Палінчак, Д. Белов, М. Данканич. – Ужгород : Ліра, 2003. – 158 с.
20. Бисага Ю. Інститут глави держави в механізмі стримувань та противаг: порівняльно-правовий аналіз / Ю. Бисага, Д. Белов // Порівняльно-правові дослідження. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – К. : Логос, 2006. – № 1. – С. 28–35.